

Anmeldelser.

Knud Fabricius: Skaanes Overgang fra Danmark til Sverige. Fjerde Del. Med et Kort. København og Lund 1958. 300 Sider + Noter og Anmærkninger til Fjerde Del 28 Sider. + Register til I.—IV. Del. 68 Sider.

I Trehundredaaret for Roskildefreden har Knud Fabricius udsendt fjerde og afsluttende del af sit storværk »Skaanes Overgang fra Danmark til Sverige«. Med sin fulde aandelige og fysiske kraft i behold og takket være en sejt og beundringsværdig arbejdsenergi er det lykkedes professor Fabricius blot seks aar efter udsendelsen af tredje delen i 1952 (se anm. H.T. 11. r. IV, s. 91—95) at afslutte og bringe det sidste digre bind i trykken. Næppe nogen vil nægte, at de uafviselige problemer, som her i fjerde delen har skullet have deres forklaring og løsning, har været vanskeligere og ømtaaleligere end de problemer, der er behandlet i værkets tidligere dele. Det gælder i særdeleshed udredningen af uniformitetens gennemførelse i skaansk kirke-, skole- og retsliv. Sin fjerde del har Fabricius delt op i to bøger. Første bog, der i mine øjne er værkets ypperste, har Fabricius med rette blot benævnt »Uniformiteten«. Af bogens 16 kapitler behandler det overvejende antal uniformitetens gennemførelse i kirke og skole. Disse kapitler hviler i vid udstrækning paa primærstudier. Det skyldes dels manglende forarbejder, men ogsaa at forfatteren har haft trang til selv at faa kilderne til at tone. Man kan ogsaa udtrykke det slikt, at Knud Fabricius, hvor han i disse kapitler udfolder sig rigest, kan lignedes med den med særlig ævne begavede vandsøger, der med sin pilekvist viser frem til kilder, der for andre er dulgte. Saadant skeer kun, naar en historiker er helt indlevet i sit æmne.

Veje ad hvilke et sprogskitte finder sted er spørgsmaal, der har beskæftiget forf. gennem to menneskealdre. En anden forudsætning har forf. ogsaa haft: at være helt indlevet i svensk historie og kultur, som tillige med selvfølgelighed i dansk. Om nogen dansk historiker skulle kunne »tävla« med historikere af skaansk rod

— og det er i dette tilfælde en haard prøve — maatte det være Knud Fabricius.

I forordet anerkendes med tak den særlige gæld som professor Fabricius ved udarbejdelsen af fjerde delen har følt sig at staa i til tre historikere: Alf Åberg for hans monografi af *Rutger v. Ascheberg* (1950), der var Skaanes generalguvernør i de afgørende aar for Uniformitetens gennemførelse samt sammes *Indelingen av rytteriet i Skåne. Åren 1658—1700* (1947); Georg Göransson for hans monografi af *Canutus Hahn* (akad. avh., 1950), biskop i Lund indenfor samme tidsrum; samt den nuværende Lundeprofessor Jerker Rosén, hvis i denne henseende grundlæggende redegørelse for *Skånska privilegie- och reduktionsfrågor 1658—1686. Studier rörande Karl XI:s räfstepolitik och Skånes försvenskning* fremkom i 1944. Samme har ogsaa ydet vigtige bidrag til de i fjerde delen omhandlede spørgsmaal i sin afhandling *Sjättepenningen och den svenska godspolitiken i Skåne på 1600-talet* (Scandia XV (1943), s. 41—85). Ligeledes bør Roséns kyndige og kritiske indledning til et aftryk af *Rutger v. Aschebergs ämbetsberettelse 1693* nævnes (Scandia XVII (1946), s. 1—60). Endnu senere fremkommet litteratur er nyttet f. eks. Jørgen Weibulls kyndige undersøgelse *Tionden i Skåne under senare delen av 1600-talet* (1952). I forordet bemærkes, at litteratur fremkommet efter 1956 har det ikke været forf. muligt at tage hensyn til. Heraf kan formentlig sluttet, at manuskriptet da har været afsluttet. Derimod er, hvilket naturligvis er en selvfølge, relevant ældre litteratur og kildepublikationer nyttet. Af svenske historikere, hvis arbejder forf. har benyttet, skal her i flæng nævnes E. Hildebrand, K. G. Westmann, H. Plejel og A. Stille. Af danske historikere skal jeg først og fremmest nævne Knud Fabricius selv. Jeg skal i denne forbindelse tillade mig at anke lidt over, at bogen ingen litteraturfortegnelse har. Savnet er ogsaa tilstede, hvor det gælder kildeoversigter. Forf.s egne omfattende studier havde staaet i klarere relief, om læseren havde haft en saadan til disposition. Nu maa man alene henholde sig til de i øvrigt meget klart opsatte noter og henvisninger bag i værket. Med tak tager man mod det omfattende navne-¹ og stedregister. Da det omfatter alle fire bind, er der her ydet en overordentlig arbejdspræstation. De heri anvendte forkortelser — en liste indleder registret — er særdeles velgennemtænkte og forstaaelige. Dette i modsætning til mange danske historiske værker. Registret røber ogsaa forf.s fortrolighed med de skaanske landskabers topografi. Det foran i bogen trykte kort, paa hvilket Skaanes 23 herreder, Hallands 8 og

¹ Ved et uheld er Jerker Roséns navn ikke kommet med heri.

Blekinges 4 er indtegnede, er læseren til stor hjælp. De fleste danske historikere bemestrer dog næppe i samme grad som forf. Skaanelandenes topografi og kunne nok have haft brug for flere indtegnede oplysninger. Dette havde saa selvfølgelig fordret et dobbeltsidet kort. I hvert fald har nærværende anmelder, der dog ikke er en fuldstændig ignorant herom, støttet læsningen af bogen ved at have sit eget mere detaillerede kort liggende ved bogens side.

Efter disse indledende bemærkninger og betragtninger skal jeg vende mig til værkets indhold i egentlig forstand.

Med sikkert politisk-historisk begreb gør forf. i førstekapitlet »Nordisk forbundspolitik og svensk enevælde« rede for de to afgørende forudsætninger for at man fra svensk side efter freden i Lund 1679 kunne tage fat paa nu endelig at gennemføre uniformiteten. I den til fredstraktaten knyttede forbundstraktat, der var Johan Gyllenstiernas værk, forpligtedes de to stater Danmark-Norge og Sverige til fælles udenrigspolitik (s. 9). Johan Gyllenstiernas død kort tid efter havde dog tilføje at dette intermezzo i nordisk mellemstatslig politik blev kortvarig. Hurtigt gik hvert land sine egne veje. Medens Danmark fortsatte den indledede franskorienterede politik, der i 1682 førte til formel alliance, knyttede Sverige sig til Nederlandene. En traktat med dette land sluttedes i 1681 — endda efter en forudgaaende handels-traktat. Fabricius pointerer, at de indledende skridt til indførelsen af »uniformiteten« i Skaane faldt indenfor det tidsrum forbundstraktaten var intakt. Den øjeblikkelige virkning af denne samt af Karl XI.s ægteskab med en dansk prinsesse maatte, skriver Fabricius, virke som en proklamation af, at man fra dansk side havde opgivet enhver tanke om at generobre landskaberne. Skaaningerne maatte anse sig for forladte af deres gamle moderland. Herved svækkedes viljen til at holde fast ved dansk kirke-, skole- og retsvæsen (s. 11). Og vel gentog Lundefreden Roskilde- og Københavnsfredenes garanti for, at den svenske konge ville bevare »de skånske landskabers lov, ret, privilegier og friheder«, men den skaanske befolkning havde ingen juridisk ret til at gøre indsigelser mod brud paa disse bestemmelser, da den ikke var medunderskriver af fredstraktaten. Denne ret besad alene den danske stat.

Det andet moment, Fabricius peger paa, og tillægger megen betydning for uniformitetens gennemførelse i Skaanelandene, er den gennemgribende ændring i svensk indre styre, som fandt sted i disse aar. Paa oktoberrigsdagen 1680 skubbedes det høj-

adelige rigsraad, som havde haft magten i Sverige siden Karl X. Gustafs død, til side som magtfaktor ved vedtagelsen om, at kongen kun var bundet af Sveriges lov (s. 14). Da Karl XI. yderligere paa 1682-rigsdagen tillagdes ret til at »gøre lov i sit rige«, havde ogsaa rigsdagen mistet sin magt, og kongen de facto opnaaet enevældig magt. De paa samme rigsdage truffne bestemmelser om genoptagelse af reduktionen d. v. s. inddragelse af tidligere krongods, der var kommet paa privat haand, fik ogsaa følger for Skaane. Og endelig betød enevældens mere centraliserede og ogsaa vilkaarligere styre vanskeligere kaar for provinsernes ledende personligheder. Skønt disse, som naar det drejede sig om Skaanelandene, besad forudsætninger, som savnedes i kongens omgivelser, for forstaaelse af en indlemmet provins' tarv og problemer. I Johan Gyllenstiernas korte generalguvernørtid (han døde allerede 10. juni 1680), mærkedes dette vel endnu ikke. Han var yderligere fuldt enig med Karl XI. om det ønskelige i, at uniformiteten nu skulle forsøges gennemført i Skaanelandene. I hans instruks formuleredes disse intentioner utvetydigt.

I første bogs kapitel 2. »Uniformiteten og dens første fremtræden i Sverige« redegør Fabricius indledningsvis for ordet og begrebet uniformitet — uniformitas. Sporer det under udfoldelse af megen viden tilbage til middelalderens slutning og anfører eksempler paa anvendelse og betydningsindhold i forskellige europæiske lande, navnlig Frankrig og England. Det bemærkes, at da ordet i 1670'erne først dukker op i Sverige, er det gejstligheden, der anvender det, da den paa synoder formulerede ønsker om ensartethed i gudstjeneste og kirkelige ceremonier. Yderligere siges, at ønsket om uniformitet eller begrebet i sig selv var ældre end ordet, hvor det gjaldt Sveriges efterhaanden mange udlande eller erobrede provinser. De rolige forhold i tiden efter 1680 gav om sider de nødvendige betingelser for at »uniformiteten« kunne søges gennemført. Ordet uniformitet toges nu ogsaa i anvendelse i offentlige skrivelser, der tog sigte herpaa.

Om den svenske regerings uniformitetsprogram i det tidligere danske Skaane skriver Fabricius, at maalet var ikke at faa befolkningen til at skifte talesprog — hvilket selvfølgelig ogsaa havde været omsonst — men at faa indført et andet rigssprog end det danske, »så at skåningerne overalt, hvor de stod over for stat og samfund det være sig i kirken eller skolen, i militærvæsenet eller for retten, endelig i alle øvrighedens påbud skulde møde den i svensk sprogdragt« (s. 16). Dette er overordentlig klart formuleret.

Johan Gyllenstierna, der i sin tiltrædelsesinstruks som general-

guvernør fik mange andre vigtige opdrag end uniformitetens gennemførelse i de skaanske landskaber, naaede trods sin korte funktionstid at igangsætte arbejdet herpaa (se kap. VI, s. 57 ff.). Instrueret af Karl XI. om at gaa frem med varsomhed og paa en saadan maade, at undersaatterne selv fik lyst dertil, »så at det ikke havde udseende af at være sket med tvang« gik Gyllenstierna i gang. Under et ophold i Landskrona i maj 1680 — byen som han fantaserede om at gøre til provinsens hovedby — lykkedes det ham ved hjælp af gyldne løfter om nye kongelige privilegier — i stedet for de under krigen bortkomne — og ved at stille andre naadesbevisninger i udsigt at faa byens magistrat med dennes ene tyskfødte præsident i spidsen til at fremsætte ønske om »at staden Landskrone for fremtiden som Sveriges øvrige undersætter *må få og bruge den svenske lov og rettertingsproces*«. Generalguvernøren anmodedes om at søge dette deres ønske bevilget hos kongen. Gyllenstierna naaede ikke at viderebefordre Landskrona magistrats andragende. 14 dage efter at have modtaget det døde han ganske pludseligt. Retningslinjen var dog lagt for den vej den nye generalguvernør og den allerede udnævnte biskop skulle følge under arbejdet med gennemførelsen af retslig og kirkelig uniformitet.

I første bogs 4. kapitel »Rutger v. Ascheberg og Knut Hahn« præsenterer forf. læserne for de to hovedmænd for uniformitetens gennemførelse. Den fattige baltiske adelsjunker, der i Sveriges mange krige havde tjent sig op til feltmarskalk og desuden havde nær tilknytning til kongen, og nu fik sit livs store gevinst ved at blive udnævnt til Gyllenstiernas efterfølger som generalguvernør i Skaane. Biskoppen Knut Hahn var vel ikke generalguvernørens ligemand i embedsmyndighed, men ved sin personlige indsats for uniformitetens gennemførelse kan han ganske ligestilles denne. Knut Hahn var af velstaaende smaalandsk bondeæt, havde faaet sin uddannelse ved Uppsala universitet og ved rejser udenlands, hvor han havde søgt videreuddannelse ved nordtyske universiteter. Fra mangeaarigt virke i Lund var han ganske indlevet i skaanske forhold. Det samme kunne ikke siges om den 59aarige tyske junker fra Kurland. Ascheberg besad dog egenskaber, der gjorde, at han nok kan siges at være den rette mand som generalguvernør i Skaane i den vanskelige overgangstid, der stod for døren. Han var venlig og forstaaende. Dog ikke uden egoisme. Han, den rodløse, søgte at gøre sin efterslægt bofast i Skaane ved omfattende godserhvervelse.

Med levende streg tegner Fabricius de to i det ydre, som ogsaa i forudsætninger helt kontrasterende personligheder. Han har

taget sit udgangspunkt i to portrætter fra 1600tallet, der nu hænger i Lunds universitetsbibliotek: »Det ene viser en kraftig bygget skikkelse i datidens officersdragt. Ansigtet er skægløst, regelmæssigt og smukt, udtrykket vågent og livfuldt, tillige fast og bestemt . . . Men der er her samtidig noget forfintet og kultiveret, noget behersket, ja velvilligt, som virker vindende . . . Det andet billede er saare forskelligt. Også her er skikkelsen kraftig og bredskuldret, men tillige korthalset og langt grovere: den er klædt i datidens svenske præstedragt. Ansigtet er bredt, munden sammenpresset og øjnene hvasse. På overmund og hage bærer det et kraftigt gråt skæg. Totalindtrykket kan næppe kaldes tiltrækkende; det er åbenbart«, skriver professor Fabricius citerende Georg Göransson, »en selvbevidst repræsentant for det nye herskerfolk. Men dog tillige et menneske, som gik af vejen for åben strid og ofte viste en mærkelig sagtomdighed« (s. 31).

Bispen fik et forspring for den nye generalguvernør ved uniformitetens igangsættelse. Han benyttede interregnet efter Gyllenstiernas død til at handle paa egen haand i kirkens sager. Under et besøg hos Karl XI. i sommeren 1680 gav han løfte om »at ville bevæge det skånske præsteskab til frivilligt at ansøge om uniformitet«. Karl XI. tilstod ham øjeblikkeligt en gunstbevisning. Blekinge lagdes under Lunde stift. Hahn fik samtidig tilladelse til indtil videre at blive boende i Rönneby, hvor han gennem en aarrække havde haft sin provstebolig. Han fik frie hænder til at ansætte skaaninger af paalideligt sindelag i ledige præsteembeder. Et tydeligt vidnesbyrd om hans besindighed. Han opnaaede yderligere tilladelse til at oprette et konsistorium i Lunde stift, hvilket var ensbetydende med uafhængighed af generalguvernøren. Denne sidste fik derefter, hvad angik Skaanes forsvenskning, hovedsagelig gennemførelsen af uniformiteten indenfor retsvæsenet som arbejdsomraade.

Hahn indledede sit virke med en visitatsrejse i efteraaret 1680. I hvert herred stævnedes præster og degne til møde med ham. Alle opfordredes til troskab mod øvrigheden. Hvad der pegede frem mod forandring var navnlig hans opfordring til degnene til at vise flid med for børnene at læse ABC-bogen og katekismen, som han ville lade trykke i Malmø. Indtil bispen atter kom paa visitats skulle de blot lære børnene at synge: »Gud give konung Karl och al överhet frid och eet godt regimente«. I sin indberetning til kongen om visitatsrejsens resultat skrev Hahn at »en stor del« af præsterne havde tilbudt deres medvirkning til uniformitet i kirkevæsenet. Dette afviser Fabricius som usandsynligt. Men, skriver Fabricius, Hahn havde i Sven Knudsen (Rønnow) fundet

en prælatus, der bød sig til som formidler. Sven Knudsen, stammende fra Rönneby, var allerede i Skaanes danske tid kommet i embede og havde baade haft sin skolegang og sit universitetsstudium i København. Derved var hans forudsætninger for at komme i kontakt med kolleger, der ligesom han var indsat i deres embede inden Skaane kom under svensk herredømme, aabenbare. Som provst i Torna herred, hvoraf en spids naaede helt ind til Lund, og som sognepræst i Dalby og Hällestad var hans placering central. Det i denne sag afgørende var, at han paa intet tidspunkt efter Skaanes afstaaelse havde vendt sig mod de svenske magthavere. Stedse havde han føjet sig ind under det svenske styre (s. 40 f.).

I det følgende kapitel »Præsterne bevilger svensk kirkevæsen« giver Fabricius først en detailrig skildring af præstestandens sammensætning. Først og fremmest af de toncangivende herredsprovster. Det er et broget billede, der her tegner sig. Og det kan ikke undre, at det blev vanskeligt for bispens ihærdige medhjælper, Sven Knudsen, at skaffe tilstrækkelig tilslutning til et andragende til kongen fra de skaanske prælater om at maatte faa bevilget kirkelig uniformitet. Det blev da ogsaa nødvendigt for biskop Hahn selv at bruge de magtmidler han havde til at fremkalde det ønskede og lovede resultat. Bl. a. ved at udnævne to paalidelige gejstlige til provster i de to »vigtige« herreder Vemmenhög og Gers. — Anmelderen skal her til orientering for evt. i skaansk topografi mindre velbevandrede danske historikere indskyde, at Vemmenhögs herred, liggende ud til Skaanes sydkyst og strækkende sig godt op i landet, omfatter noget af Skaanes givtigste jord. Vi kan symbolisere det ved at vende blikket mod den danske renæssancegaard *Svaneholm*, hvor »Vemmenhögs härads fornminne och hembygdsförening« nu huser rige samlinger og ogsaa minder om dets senere ejer Rutger MacLean, der var den første godsejer i Skaane, der efter dansk mønster i slutningen af 18. aarh. gennemførte indgribende landbrugsreformer (se L. Weibull, *Scandia* 1957, s. 213—19). Ogsaa skal vi oplyse, at Gärds herred tilligemed det nord for liggende Villands herred er lig Kristianstadssletten ogsaa synonymt med Helgeaaomraadet.

Biskop Hahn maatte, trods egen aktivitet, ogsaa søge hjælp hos generalguvernøren. Omsider naaede han saa vidt, at herredsprovsterne og repræsentanter for præsterne i hvert herred kunne indkaldes til møde i begyndelsen af maj 1681 (s. 53). Paa dette tidspunkt havde Hahn opnaaet at »alle Skånes præster allerede havde ansøgt 'frivilligt' om uniformiteten«. Efter det velgennemførte møde, hvor Ascheberg havde bidraget med en proposition,

kunne biskoppen rejse til kongen og hos denne fremføre præstestands ønske: »Separationen fra de troløse præster og 'ceremoniernes' indførelse» (s. 55).

Fabricius konkluderer i kapitlets slutbemærkninger: at den skaanske præstestands kapitulation var ensbetydende med at den havde svigtet sit gamle moderland og — hvad der forekommer anmelderen at være af endnu større vægt — den befolkning, hvis talsmand den var og som ingenlunde ønskede forandringen.

Kapitlerne 8, 9, 12, 13 og 14 er alle helligede redegørelsen for hvorledes uniformiteten gennemførtes i kirke og skole. Efter biskop Hahns død 1688 blev det hans efterfølger, pommeraneren Chr. Papke, der bag sig havde et mangeaarigt virke ved Lunds universitet, der fuldførte arbejdet (s. 151). Han havde en anden og ædlere ambition end sin forgænger: at genoplive det religiøse liv i Skaane. Thi en af følgerne af, hvad man næsten kan kalde terperiet med at indføre svenske ceremonier og svensksproget gudstjeneste, ja blot svensk salmesang, var blevet, at mange skaanske borgere og bønder holdt sig borte fra søndagsgudstjenesten. Paa dette punkt skal man dog nok være noget forsigtig med at slutte fra de noget spredte oplysninger, der foreligger. Men forf. har utvivlsomt her peget paa et moment of væsentlig betydning. Helt kunne dog skaaningerne ikke gaa uden om kirken. Daab, vielse og jordefærd krævede præstens medvirkning. Ogsaa de der søgte nadverbordet som noget, de ikke kunne undvære, maatte bøje sig og søge at lære de nødvendigste svenske gloser.

Professor Fabricius gør meget klart rede for gangen i uniformitetens gennemførelse paa det kirkelige omraade og levendegør sin skildring med velvalgte eksempler. Han har haft held til at fremfinde saadanne, der i glimt kaster lys over undertiden helt barokke tilstande. Saaledes det fremdragne eksempel fra Tycho Brahes fødesogn Kågeröd. I 1682 klagede menigheden her over deres klokker, fordi han ikke havde villet paabegynde børneundervisningen i svensk. Tvunget til at gøre et forsøg og udstyret af sognepræsten, den kendte historiker Sten Jakobsen — som ogsaa med livfuld pen har formuleret sine sognebørns velbegrundede klage — med en abc-bog viste det sig, da han endelig saa sig nødsaget til at tage abc-en op af lommen at *»han ikke kan læse i nogen bog uden det, som han kan udenad»* (s. 102 f.).

Overalt gik, som fremhævet af Fabricius, udenadslæren forud for læsning. Om man i et sogn overhovedet naaede saa vidt, at i hvert fald nogle børn lærte at læse, var naturligvis den primære forudsætning, at degnen selv besad denne færdighed. Det ytres, sikkert med rette af forf., at adskillige degnes vankyndighed nok

ikke var et nyt træk. Det havde rod helt tilbage i den danske tid (s. 102). Dernæst maatte den læsefærdighed, der kunne opnaaes, afhænge af om det var muligt at faa børnene til at følge degnens undervisning, der hovedsagelig fandt sted om søndagen efter gudstjenesten. Netop paa ungdommens indøvelse i det svenske sprog lagdes hovedvægten. Hvor det gjaldt den voksne befolkning, sigtede man til at begynde med ikke længere end til at indøve dem i salmesang og fadervor paa svensk. Med universitetets genoprettelse i 1682 skabtes en forudsætning for forsvenskningen paa længere sigt. Her skulle man først og fremmest uddanne fremtidens skaanske præster (s. 76—78). Dette var en let sag at sætte i gang i forhold til arbejdet i sognene. I kap. 9. skildres arbejdets paabegyndelse i aarene 1681—83 samt redegøres for forskellen paa dansk og svensk gudstjenesteform. Bl. a. fremhæves den særlige rolle *Luthers lille katekismus* spillede indenfor den svenske gudstjeneste.

Biskop Hahn sigtede i de sogne, hvor danske præster endnu sad, til at begynde med ikke længere end til at svensk sprog skulle finde anvendelse ved læsning af evangeliet og bønnerne samt at salmerne skulle synges paa svensk. At selv dette beskedne program blev gennemført, betvivler Fabricius. De for uniformitetens gennemførelse ivrigste provster fik vel ret hurtigt sørget for, at de i Malmø trykte katekismer afhentedes. Men hvor træls vejen frem var, fremgaaer af beretningen om, hvor langsomt den tidligere nævnte provst i Torna herred, Sven Knudsen, der udviste særligt godt greb paa sagen, ansaa det nødvendigt at gaa frem. Et godt stykke ind i 1682 maatte han for anden gang opfordre præsterne til at afhente de af ham fremskaffede katekismer. I maj 1682 holdt han derefter et møde med herredets kløkkere. De drog tilbage til sognet udstyret med en abc-bog, katekisme og salmebog. Baade præster og kløkkere fik klar anvisning paa, hvilken metode de skulle anvende: Præsten skulle hver søndag straks efter, at prædiken var holdt oplæse et eller flere stykker af katekismen, indtil han var nået til slutningen, hvorefter han skulde begynde forfra. Oplæsningen burde foregå langsomt, så at menigheden kunde følge med i sine eksemplarer . . . Ved ukendte svenske ord i katekismen burde præsten standse og forklare, hvad de betød 'på vort sprog', men iøvrigt gøre opmærksom på, at den svenske katekisme mestendels var af de samme ord som den gamle danske . . . som havde været brugt her i landet for 40—50 år siden. For børnene og tjenestefolkene forordnede Sven Knudsen, at de skulle blive tilbage efter gudstjenesten og undervises af degnen i katekismen. Da Sven Knudsens metode senere knæsattes ogsaa i de øvrige

skaanske herreder, kan man vel forstaa, at søndagens kirkegang blev en kedsommelig affære for alle skaaninger (s. 88 f.). Der kan dog nævnes herreder, hvor uniformitetens gennemførelse er gaaet knapt saa tungt. Det skyldtes at her sad herredsprovster af større aandelig spændvidde end den saa saare praktiske Sven Knudsen. Det gælder f. eks. i Vemmenhøgs herred, hvor den tidligere svenske legationspræst i Wien Michael Arenchil 1680 havde faaet kald i Kelstrup og tillige var blevet indsat som herredsprovst (s. 85). Fra mange herreder findes aldeles ingen oplysninger om, hvorledes udviklingen formede sig. Dog kan Fabricius konstatere, at uviljen mod den kirkelige uniformitets gennemførelse var størst i Nord-skaane.

Til belysning af fremgangen i svensk kristendomskundskab hos de unge har Fabricius nyttet katekismelisterne. Han har derved konstateret, at klokkerne mange steder fortsatte med at lade børnene læse skaansk katekisme d. v. s. dansk katekisme. Selv fra Lynids herred, hvor den før uniformitetens gennemførelse ivrige Lacander var herredsprovst, oplyses f. eks. at i Balkager-Snárestad sogn var der blot 25 børn, der var begyndt at læse svensk katekisme, medens 42 læste den paa dansk. Og saaledes saa det ogsaa ud i de andre sogne (s. 101).

Det skal om Fabricius' skildring af den kirkelige uniformitets indførelse i dens første faser siges, at han af et spredt og skrøbeligt stof har formaaet at skabe en mosaik af livagtig karakter.

Betydelig lettere maa, forekommer det anmelderen, fremstillingen af kirkens forsvenskning 1683—87, der skildres i kap. 12. (s. 124—138) have været. Med politisk baggrund — frygten for en ny krig behandlet i det foranstaaende kapitel betitlet »Den franske flåde i Øresund« — strammedes det svenske greb om Skaane i 1683. Man gik endda saa vidt, at indførelsen af danske bøger forbødes. Ogsaa gik man nu hastigere frem med indførelsen af den kirkelige uniformitet. 1683 genoprettedes det gamle landemode. Ved det først afholdte oplæste biskop Hahn forrige aars kongebrev om indførelse af svensk liturgi og prædiken. Der blev yderligere truffet den haarde bestemmelse, at ingen maatte »få adgang til Guds bord« med mindre at han i forvejen havde gjort regnskab for sine kristendomsstykker. Det indskærpedes yderligere fra nu at følge den svenske kirkeordning af 1572. Men, konkluderer Fabricius, da denne i praksis havde udviklet sig ret forskelligt i de forskellige stifter maatte det forvolde stor vanskelighed i Skåne at afgøre, hvilken praksis man skulle følge. Først med den svenske kirkelov af 1686 gennemførtes fuldstændig ensartethed i kirkens ceremonier (s. 125 f.).

Med mange detaljer belyser Fabricius alle de besværligheder, der maatte overvindes, inden svensk gudstjenesteform blev almindelig indført. De gamle danske præster, der endnu sad i embede, stod overfor næsten uovervindelige vanskeligheder. Og om de ville beholde deres embede maatte de bøje sig. Konsekvensen maatte blive, at der opstod en kløft mellem dem og deres sognebørn. Det uheldige heri for det lille samfund, som ethvert sogn var i højere grad end nu om dage, fremhæves stærkt af Fabricius. Sandt at sige, kan man vel forstaa at de skaanske bønder, der 150 aar tidligere havde maattet omstille sig fra katolsk til luthersk gudstjeneste, fra latinsk liturgi til en gudstjeneste ført helt paa modersmaalet, nu reagerede, naar man atter begyndte at bruge et sprog i kirken, som de ikke var fuldt mægtige og atter begyndte at ændre ceremonier, selv om springet nu var mindre.

I første bogs 13. kapitel »Svenskundervisningen 1683 87« (s. 139—150) giver Fabricius, delvis støttende sig til Georg Göranssons fremstilling, en indtrængende redegørelse for hvilke veje, der fulgtes, for at fremme kundskaberne i det svenske sprog. Tvangsmidler af lidet tiltalende art bragtes i anvendelse. Man paalagde saaledes de forældre, der lod deres børn udeblive fra katekismeundervisningen, bøder. En uniformitetsinspektør, hvis opgave det var at inddrive saadanne bøder, udnævntes. Man kan af inspektørens bevarede optegnelsesbog udlæse, at befolkningens hidtil passive modstand nedbrødes ved hjælp af dette tvangsmiddel. Efter at have betalt bøden een gang, foretrak den ikke just velstaaende skaanske bonde at lade sine børn deltage i katekismeundervisningen.

Det bedst bevarede materiale til belysning af ungdommens kundskaber i det svenske sprog er de saakaldte »katekismelängder«. Ved slutningen af sin funktionstid i 1687 lod Hahn efter generalguvernørens opfordring, provsterne udarbejde lister indeholdende oplysninger om børn og unge menneskers færdigheder i det svenske sprog. Et uddrag af listerne, som via generalguvernøren sendtes til kongen, betegner Fabricius som det maaske »mest bekendte dokument fra uniformitetstiden« (s. 145). Fabricius har gengivet listen i klar tabellarisk opstilling. Herred for herred oplyses hvor mange der »Kan læse og skrive«, »Kan læse i bog« og »Kan katekismen men ikke læse i bog«. Om end materialet er ufuldstændigt, giver det i een henseende et ganske klart udslag. Gaar man ud fra tallene, saaledes som de foreligger, falder ikke mindre end 70 ⁰/₀ paa gruppen »Kan katekismen men ikke læse i bog«. Blot 3 ⁰/₀ kunne baade læse og skrive. Men efter den kritiske analyse, som Georg Göransson har paabegyndt og Fabricius fortsat, er

det billede, der danner sig af fremgangen i beherskelse af det svenske sprog i virkeligheden langt ringere. Bl. a. var adskillige købstadsbørn, som naturligvis havde faaet bedre undervisning end landsbybørnene, trods biskop Hahns oplysning om det modsatte, medinddragne i de opgivne tal. Da tallene for herrederne Luggude, Ljunits, Herrestad og Skytts ogsaa omfatter byerne Helsingborg, Ystad, Simrishamn, Skanör og Falsterbo, bliver disse selvsagt inkommensurable med tallene fra de øvrige herreder. Tallene fra Luggude herred er særlig bemærkelsesværdige. Her kunne ikke mindre end 12 % af børnene baade læse og skrive. Det skyldes at de smaa Helsingborgensere er medregnede. Fabricius foretager yderligere en instruktiv analyse og sammenligning mellem oplysninger fra forskellige herreder ledsaget af kritiske kommentarer. Anmelderen kan ganske give ham tilslutning, naar han konkluderer, at der maa have været pyntet paa en del af tallene. Næppe kan saaledes henholdsvis 58 % og 56 % af ungdommen i S. Åsbo h. og Villands h. have været læsekyndige, naar de tilsvarende tal for baade Vemmenhögs h. og Torna h. var blot 29 %. Netop i disse herreder vides det — som foran omtalt — at der fra herredsprovsternes side (Arenchil og Sven Knudsen) gjordes et særligt energisk arbejde for at fremme forsvenskningen (s. 145 ff).

I første bogs 15. kapitel »Uniformitetens sejr i Skåne og Blekinge« (s. 163—178) fremkommer Fabricius med nye interessante oplysninger om den skaanske kirkes forsvenskning. Han har her ogsaa paany tyet til katekismelisterne (se s. 169). Denne gang benytter han listerne fra tiden omkring 1700. Han paaviser, at det nu var i de gamle grænseegne bl. a. Göngeherrederne og Blekinge at forsvenskningen havde størst fremgang. Her kunne nu i mange sogne næsten alle unge læse svensk »i bog«. Ogsaa naar det gjaldt det skaanske sletland var der sket fremskridt. I sognene omkring Lund og syd for Malmö kunne nu op til 50 % læse svensk. Endda kunne i enkelte sogne i Vemmenhögs herred, hvor Arenchil havde saaet sin sæd, op til 70 % læse svensk. Ligeledes kunne 10 % af børnene i nogle af dette herreds sogne skrive. Mange detailoplysninger, der i høj grad levendegør situationen, gives. Fabricius betoner, at resultatet set ud fra et forsvenskings synspunkt maa betegnes som ret overfladisk og karakteriserer det yderligere som »en åndelig dressur af lidet værdifuld karakter« (s. 172).

I sine konkluderende og sammenfattende bemærkninger understreger Fabricius, at »noget egentligt sprogskifte, hvorved forstås en veksling af de talte sprog, fandt aldrig sted i Skåne, før man

i moderne tid, her som alle andre steder, så dialekten vige for rigssprogets uimodståelige fremtrængen» (s. 176). Mon nogen vil modsige ham?

Ansvar for at indføre svensk lov og rettergangsproces maatte paahvile generalguvernøren. Rutger v. Ascheberg fulgte paa dette punkt ogsaa den af hans forgænger afstukne bane. Umiddelbart efter at mødet med præsterne i maj 1681 var vel tilendebragt, indkaldtes repræsentanter for byerne til møde. Paa dette skulle ogsaa forhandles om en konvertering med en pengeafløsning af baadsmundsudskrivning til flaaen fra byerne. Men, som Ascheberg skrev til Karl XI., mødets formaal var i lige saa høj grad at bevæge byerne til at følge præsternes eksempel og faa dem til selv at ansøge om »den svenske lov og ret, på det man ikke siden kan få grund til at *foregive på den anden side, at man imod pagterne har påbyrdet dem noget*, når de selv anholder derom» (s. 59). Da store udrensninger havde fundet sted i alle skaanske byers styre af dansksindede elementer, og svenskere eller indvandrede tyskere var blevne indsatte som borgmestre og ogsaa for en del som raadsmænd, stod Ascheberg ikke her overfor en vanskelig opgave. Mødet med de 7 repræsenterede byers befuldmægtigede fik da ogsaa det ventede resultat: Ved dets slutning overrakte repræsentanterne for hver enkelt by bønskrifter »begærende deri *uniformitet*, med kongelig majestæts øvrige undersaatte i riget at *måtte nyde lige lov og ret*«. Saaledes ifølge Aschebergs beretning. Men som Fabricius tørt bemærker: »Helt korrekt kan den dog ikke være, idet nogle af bønskrifterne har en lidt senere datering» (kap. 6. s. 59—62).

Ascheberg stod overfor en ulige vanskeligere opgave, naar det gjaldt antagelse af svensk retsvæsen paa landet. Vel skulle bønderne ikke afæskes deres mening, men ogsaa hos adelen var der, til trods for at mange svenskere allerede havde taget danskes plads som godsbesiddere, megen modstand at forudse. Forhandlingerne herom maatte tillige blive tæt sammenspundne med forhandlingerne om den skaanske adels privilegier.

Disse spørgsmaal behandles i særdeleshed i første bogs 7. og 10. kapitel. Ved udarbejdelsen af disse kapitler har Fabricius i udstrakt grad kunnet bygge paa Jerker Roséns grundlæggende arbejde. Men han er selv gaaet i gang med arkivdyngerne og har derved væsentlig kunnet nuancere billedet. Fremstillingen er derfor ført længere frem end Jerker Roséns.

Ved en omtale af denne del af uniformitetens gennemførelse

maa det med rette, som af Fabricius gjort, præciseres: at dansk ret i flere henseender gav den skaanske godsejer større fordele end svensk ret. Interessant er fremhævelsen af den »beedigede« adels opposition. Den ønskede de gamle friheder — det gjaldt bl. a. ugedagsbønderne — bevarede efter dansk manér. Man tillod sig at paapege forskellen mellem Sverige og Skaane: »Mens gods-ejerne i Sverige kun havde lidt agerbrug, var det modsatte til-fældet i Skåne, hvor jorden var mere frugtbar, men hvor adelen tillige måtte passe sine landbrug, hvis de skulde kunne svare sig. Hertil var ugedagsbøndernes arbejde uundværlig. I modsat fald vilde handelen med korn, heste og kvæg synke, hvilket til syvende og sidst vilde ramme selve staten. Adelen vilde derfor ansøge om at »måtte have så mange bønder under rå- och rörsfrihed, som var nødvendige til at dyrke deres herregårdsjorder«. Der fremsattes ogsaa ønske om, at man maatte slippe for rusttjeneste. Og endelig — og her lyder gammeldanske toner — ytredes ønske om at man maatte »få lov til at udskibe produkterne fra sine egne godser til udlandet« (s. 71 f.). Der kommer her et første glimt af skaansk selvbevidsthed til syne. Skaane havde i sin agerjord en rigdom, som ikke havde sin lige i det egentlige Sverige — man overser dog her i hvert fald Östgötasletten —. Generalguvernøren sendte en afskrift af denne »ønskeseddel«, som Fabricius kalder ansøgningen til kongen.

Yderligere gør Fabricius rede for det højst interessante udaterede og usigtede dokument, der fulgte med (fremfundet i det svenske rigsarkiv). I dette siges, at man »gerne samtykker til uniformiteten i justitsvæsenet«, som man havde erfaret at kongen ønskede, »men dog kun så vidt det er praktikabelt i disse provinser, som i forskellige henseender er af en anden natur end Sveriges«. Yderligere anføres det, at da den svenske lov og proces endnu ikke er saa fuldkommen som rigens stænder har ønsket og begæret, medens »den gamle danske og skånske lov, særdeles *Christian IV's reces*, som i lange tider har været brugt hernede er meget, . . . bekvem for landet og indbyggerne, ja, at *Christian IV's reces* på grund af sin korte og dog temmelig fuldkomne affattelse, så vel i alle sager, som i processen og eksekutionen, er blevet meget berømmet — . . . så beder vi om . . . at hans kgl. majestæt allernådigst vil behage at lade os nyde og beholde den uforandret — om ikke på det gamle danske sprog, så dog oversat på svensk — under eders kgl. majestæts eget navn« (s. 71 f.). Man jævnføre disse ytringer med, hvad en moderne retshistoriker har skrevet om samme reces (Stig Iuul: Kodifikation eller Kompilation? *Christian V's danske Lov paa Baggrund af ældre Ret* (1955), s. 15).

Al den opfindsomhed, der udfoldedes i denne supplikation — om den overhovedet naaede at faa saadan form — kunne naturligvis ikke give noget resultat. Kun lod kongen adelen foreløbig beholde den gamle ugedagsfrihed. Men efter at rigsdagen i efteraaret 1682 havde lagt næsten al magt over i kongens hænder var det ogsaa slut med imødekommenhed paa dette punkt. Det skal noteres, at Ascheberg til det sidste fastholdt sit ønske om, at adelens, ja nu ogsaa bøndernes og præsternes samtykke til uniformitetens indførelse, hvor det gjaldt lov og ret, skulle søges opnaaet. Men forgæves. Allerede medens rigsdagen endnu var inde udnævntes de herredshøvdinger, der skulle afløse herredsfogederne. Om disse, som om hine, havde man gjerne hørt noget mere. Men her er et æmne, som ogsaa indenfor det nuværende danske riges grænser, har fundet faa dyrkere (jfr. Stig Juul: op. cit., s. 11 f.).

Udnævnelserne af herredshøvdinger motiveredes med, at svensk ret allerede var indført. Dette modsiger Fabricius med fuld ret. Derimod fik denne egenmægtige handlen fra kongemagtens side til følge, at adelen nu opgav sin modstand mod indførelsen af svensk lov og ret. Den indsaa haabløsheden heri og saa den bitre virkelighed i øjnene ved i foraaet 1683 ved dens deputerede at erklære, at de glædede sig af hjærtet over majestætens naadige intention »med inderlig attrå efter, at samme må fuldbyrdes« etc. Adelen søgte derefter i stedet at faa sine ønsker m. h. t. privilegier d. v. s. ugedagsfriheden gennemført. Den endelige afgørelse i denne sag fandt sted i efteraaret 1683. Det lagdes i generalguvernørens haand at bevilge ugedagsgrænsen udvidet ud over sognegrænsen, hvor særligt store arealer var udlagte til sædegaards- eller hovedgaardsjord. M. h. t. rusttjenesteordningen tilloides det adelen at beholde den gamle danske, dog med det alternativ, at man i stedet for pengeafløsning, om det ønskedes, kunne stille svenskfødte ryttere. Denne tilsyneladende imødekommenhed tolkede generalguvernøren — og Fabricius er af samme mening — derhen at den danske rusttjenesteordning i virkeligheden var mere fordelagtig for kronen end den svenske.

I afsluttende og rekapitulerende bemærkninger redegør Fabricius i dette kapitels slutstykke for, i hvor ringe udstrækning regeringsprogrammet om at gennemførelsen af uniformiteten i kirke- og retsvæsen skulle foregaa som en følge af »et udtalt ønske hos befolkningen« var sket fyldt (s. 75).

Om hvorledes man i praksis gennemførte »Svensk lov og rets indførelse« giver Fabricius i første bogs 10. kapitel (s. 105—115) en indtrængende redegørelse. Der indledes med en pointering af,

at den jævne befolkning næppe led saa meget ved indførelsen af svensk uniformitet paa dette omraade, da det drejede sig om nærbeslægtede institutioner. Det kunne kun være betryggende, at herredshovdingen foruden herredsskriveren ved sin side havde en stedfortræder »lagläseren«. Tillige nævnes 12 mands »nämnden« som en gavnlig institution. Menigmand inddroges derved i rettergangen. At de skaanske landsbysamfund lige til udskiftningens tid stadig kunne leve videre paa »många påbud från Skånelagen, upptecknade i början av 1200-talet« er nyligt fremhæves af Lauritz Weibull (se Scandia 1957, s. 215).

I købstæderne, understreger Fabricius, var ligheden mellem danske og svenske retslige forhold endnu større. Saaledes fik da ogsaa de svenske byer i løbet af kort tid uden større overgangsbesværligheder den retslige uniformitet gennemført. Som øverste instans for provinsen Skaane afløstes landstinget af lagtinget, der skulle holdes mindst en gang aarligt i Kristianstad. Skaanes første lagmand blev Herman Fleming.

Dette kapitel giver færre detaljer end kapitlerne om uniformitetens gennemførelse i kirke og skole. Men ingen kan tvivle om, at forf.s egen viden er dybtgaaende, og at han selv i det skaanske landsarkiv har ladet blikket hvile paa det relevante kilde-materiale. Vi tager hans bemærkning om, at »takket være, at et relativt stort antal rådstueprotokoller og häradsdomböcker er bevarede til vore dage« er man i stand til i enkeltheder at følge svensk retsvæsens indførelse ved underretterne i Skaane, ad notam (s. 111).

I Fjerde Dels anden bog gives rids af de verdslige stænders forsvenskning. De første kapitler er viet adelen. I det første passerer de førende slægter revue. Nogle slægter eller repræsentanter herfor vendte Skaane ryggen og søgte til Danmark. Andre lod sig forsvenske bl. a. ved giftermal. Endelig beholdt nogle deres danskhed ren. Vi hører om slægten Thott, der bevarede Skabersjø. Om Kjeld Christoffer Barnekov til Vidskövle, der vandtes for svenskheden og endog ægtede en af generalguvernørens døtre. At Valkendorfer, føjende sig ind under svensk styre, til ca. 1700 blev siddende paa Ellinge og Maglø. Ogsaa repræsentanter for Bille-slægten havde fortsat skaanske godser i deres eje. Men den økonomiske tilbagegang var klar. Andre slægter traadte mere i forgrunden. Det gjaldt f. eks. slægten Rommel — lig Ramel eller forsvensket Ramél —. Medens Ove Rommel søgte til Danmark (og mistede Bækkeskov (Bäckaskog) kloster ved reduktionen) — holdt

broderen Hans stand i Skaane. Ogsaa repræsentanter for Gyldenstjerneerne hævdede sig. Saaledes Aksel Gyldenstjerne, herre til Svaneholm (se foran) og Karlsholm. Om maaske ikke svensk af sind bøjede han og hans søskende sig ind under svensk styre. Han gjorde saaledes selv tjeneste som officer i den svenske hær. En søster blev gift med Skaanes anden lagman svenskeren Wilh. Jul. Coyet. Flere eksempler nævnes paa saadan indgiften af svenske officerer og adelige i de gamle dansk-skaanske slægter, hvilket ofte medførte, at skaansk jordegods kom paa svensk haand. Men det forekommer mig ogsaa at maatte tages i betragtning, at saadanne slægter derved blev rodfaste i Skaane, og at gammel dansk-skaansk kultur i saadanne blandingslægter maa have levet videre side om side med fædreneslægten svenske kultur. Danskbyggede huse, danskprægede interieurer og maaske ogsaa et større eller mindre bibliotek maa vel gennem generationer være blevet en slægtsarv i disse familier. Som punktum i omtalen af dette kapitel skal jeg takke forf. for, at han ikke har glemt slægten Beck-Friis, hvoraf en repræsentant blev siddende paa Anderum. Som bekendt er den danske gren nu uddød. Men den skaansk-svenske gren af slægten har endnu ikke glemt sin gamle danske herkomst vest for Øresund.

Titlen paa næste kapitel »Johan Monrads Kærlighedshistorie« lover læseren en hel roman. Man skuffes heller ikke. Men fortællingen har ogsaa en haard politiks kerne. Og belyser tillige udmærket, hvorledes kampen om ejendomsret til rige godser, da udkæmpedes. Samtidig er det en illustration af den nye tid i enevældens Danmark, hvor en borgerlig baade kunne opnaa adelskab og godser — endda i den afstaaede provins.

Ogsaa kapitlerne 3, 4, og 5, »Adelen og reduktionen«, »Adelens godssalg« og »Adelens jordejendom« behandler udelukkende adelens forhold. Ved fremstillingen i kapitel 3. har Fabricius atter kunnet nytte Jerker Roséns arbejde og ligeledes det tidligere nævnte arbejde af Jørgen Weibull. Men Fabricius er dog selv gaaet til kilderne. Det er godt med endnu flere detaljer end tidligere at faa redegjort for det for den svenske krone lidt magre resultat af reduktionen i Skaane. I sit hovedsyn paa denne sag overensstemmer Fabricius dog helt med Rosén. Man maatte i alt væsentlig opgive at faa noget tilbage til kronen af det i privat haand komne krongods i tiden forud for afstaaelsen til Sverige. Den eneste undtagelse er egentlig det ved Ivøsoen skønt beliggende Bækkeskov kloster, som Frederik II. i 1584 havde skænket Pommeraneren Henrik Ramel, der 1583 var blevet leder af tyske kancelli og ogsaa, som nok bekendt, Christian IV.s hofmester. Ved sit andet ægteskab med Else Brahe fra Vidskøyle havde han

sikret at slægten ogsaa fik rent skaansk blod i sine aarer (i sit første rantzausk blod). At det nu kom, om ikke i den danske, saa i den svenske krones haand kan have været bidragende til, at saa meget af det gamle klosteranlæg er bevaret, som endnu i dag kan ses, saaledes at det selv nu om dage, er et sted værd at valfarte til for skaaninger som for danske.

I øvrigt var det væsentlig kun kapitelsgods, der inddroges. Og tillige patronatsrettigheder. Herved blev megen krontiende en fast svensk statsindtægt, ikke mindst paa grund af den samtidige konvertering. Meget grundigt gør Fabricius i kapitlet om »Adelens godssalg« rede for hvad der af dansk adelsgods kom paa svensk haand. Selvfølgelig var der fra svensk side ønske om at faa svensk adel placeret i Skaane. Men mange af ejerskifterne kan dog karakteriseres som saadanne, der til enhver tid vil ske. I særdeleshed naar konjunkturerne er daarlige. Endnu var dog, som Fabricius oplyser i dette kapitels slutafsnit i 1697 »58 af ialt 115 herregårde« paa dansk haand, medens i 1715 kun 29. I kapitlet »Adelens jordejendom« gives i fortsættelse af en tidligere tabel i værkets anden del (II, s. 109 ff.) i to tabeller, der er særdeles differentierede, oplysning om adeligt gods efter jordebøgerne 1691 og 1708. For hvert herred gives oplysning om, hvor mange procenter af indsogne- og »udsogne-hemman«, der var paa svensk haand. I tabel IV gives middeltal af svensk adelig ejendom 1673, 1691 og 1708. Her skal ingen af tallene nævnes. Men man kan ganske slutte sig til forf. i hans slutbemærkninger om, at der var sket et kolossalt tab af jord paa dansk haand i det aarhundrede, som fulgte efter fredene i Roskilde og København. Det tilføjes dog at »nogle skånske adelsslægter holdt med stor sejghed fast ved jorden, og har gjort det til den dag i dag«. Man kan spørge, om der er flere af de gamle danske adelsslægter vest for Sundet, der har været i stand til at gøre det samme.

Til sit kapitel om »Borgerne« har Knud Fabricius foruden egne undersøgelser væsentlig maattet støtte sig til O. Bjurling: »Skånes Utrikessjöfart 1660–1720 (1945)«. Det er ganske rigtigt at landbrugskonjunkturerne var daarlige. Kornpriser, fraset misvækst-aar, som netop kun gav lidt korn at handle med, lave. Det er vel ogsaa rigtigt, at det skadede Skaane at være blevet Sveriges kornbod, og at det gav lavere priser kun at kunne afsætte kornet indenrigs. Især da det svenske imperium, indtil facit var gjort op efter den Store Nordiske Krig, besad en konkurrerende kornbod i de baltiske provinser. Øksnene var Skaane dog alene om. Og af disse gik snart, i hvert fald fra Ystad (se Bjurling, s. 144 f.), et stigende tal til nordtyske havne.

Fabricius har i det skaanske landsarkiv fundet to bevarede

borgerskabsbøger fra Landskrona og Kristianstad frem. De dækker henholdsvis tiden 1679—1700 og 1681—1700 og viser klart, at disse byer ikke trak mange til sig for der at finde et fremtidserhverv. Yderligere har Fabricius fundet frem til »mantalslængder« d. v. s. skattelister over den mandtalskrevne befolkning fra Ystad, Lund og Helsingborg samt fra de hallandske købstæder. Her er vel ikke tale om en kontinuerlig række; men de fremdragne tal viser ganske uomtvisteligt en betydelig fremgang. Saaledes steg mandtallet i Ystad fra 588 i 1683 til 1127 i 1700. Her var der jo ogsaa tale om en stigende eksport, forklaret ved byens frugtbare opland, og som Fabricius rigtigt fremhæver, havde byen ogsaa en fordelagtig beliggenhed som overgangssted til Sveriges tyske besiddelser. Det stigende mandtal i Lund fra 317 i 1683 til 698 i 1696 forklarer Fabricius, utvivlsomt med rette, som foraarsaget i alt væsentlig af universitetets genoprettelse. At ogsaa Helsingborgs indbyggertal voksede, saaledes som det kan sluttes af et mandtal paa kun 372 i 1684 og allerede 735 i 1695, er unægtelig noget vanskeligere at forklare (s. 255 f.). Man maa vel her have lov til at spørge, om trods alt ikke naboskabet med den rige Sundtoldby paa den anden side Sundet har givet visse fordele, der maaske ikke er helt lette at efterspore. Fra Malmö er der intet tilsvarende talmateriale. Af Bjurlings tabelmateriale ses, at Malmö væsentlig har fungeret som landsdelens importby. Det er dog klart, at Malmö med afstaaelsen til Sverige var kommet i en ufordelagtig stilling.

Paa regeringens og generalguvernørens bevidste forsvenskningspolitik i byerne gives slaaende eksempler. Ved ledighed indsattes med haard haand svenskfødte raadmand. Ogsaa søgte man paa enhver maade at faa indsat svenske rektorer og lærere ved købstadsskolerne. Rigtigt bemærker Fabricius, at man ikke kunne vente at bybefolkningen ville protestere i officielle skrivelser. Hertil var den for kuet og fattig. Alligevel kan der have været misfornøjelse, der blot ikke blev skriftligt nedfældet.

Ogsaa bønderne har faaet deres særlige kapitel, det syvende, der bærer titlen »Bønderne og inddelingsværket«. Efter indledende bemærkninger om udvandring og om snaphanerne, skildres det svenske militærsystem »inddelingsværkets« betydning for de skaanske krone- og skattebønder udførligt. Her har Fabricius dog, som han ogsaa selv fremhæver, i vid udstrækning kunnet bygge paa Alf Åbergs fremstilling i »Indelingen av rytteriet i Skåne i åren 1658—1700« (1947). Men han har dog ogsaa paa dette punkt selv gjort omfattende efterforskninger, hvis væsentligste resultat er, at svenske ryttere ikke blev rustholdere, men

at de skaanske bønder blev siddende paa deres gaarde. Og at netop de, der blev »rustholdere«, blev en slags overklasse blandt de skaanske bønder, udrustet med fordele og privilegier, og tilsidst endda yderligere begunstiget ved at maatte stille deres sønner eller svigersønner som ryttere. Dette skete dog først efter Karl XI.s død ved »Den store nordiske krigs« udbrud 1700. Det skal ogsaa fremhæves, at Fabricius har nedlagt et stort arbejde i at udnytte bevarede kirkebøgers oplysninger til belysning af almuens forhold. I kapitlets slutning fremhæves endvidere de fordele som bonden i Skaane havde frem for hans frænde vest for Øresund. Krone- og skattebønderne havde ret til at lade sig repræsentere paa de svenske rigsdage — dog kunne fæstebonden hos den adelige godsejer ikke deltage i valget af rigsdagsmænd. — Dette maatte give bonden selvfølelse. Holberg kunne ikke have ladet sin »Jeppe paa Bjerget« tage skikkelse af en skaansk bonde.

Efter et kort kapitel om »Krigen 1709—1710 og tiden derefter«, der viser, at Skaaningerne nu var blevet væsentlig forsigtigere med at forpligte sig overfor den danske konge, fremsætter professor Fabricius i et afsluttende kapitel »Skåne og Sønderjylland« betragtninger af almen karakter. Megen tænkning og viden er nedfældet paa den halve snes sider, det omfatter. Vi skal her særligt nævne Fabricius' fremhæven af Johan Ottosens afhandling i Sønderjydske Aarbøger fra 1890, hvori denne søger forklaringen paa Skaanes og Sønderjyllands forskellige skæbner i »at dansk og svensk rigssprog stod hinanden så nær dengang, at det ikke kunde føles svært for Skåningerne at ombytte det ene med det andet. Desuden talte Skåningerne, lige så lidt som den øvrige befolkning, dansk rigssprog, men dansk dialekt. Eller rettere sagt, de talte en hel række dialekter, der dannede jævne overgange fra Smålandsk mod nord til Sjællandsk mod sydvest, hvad der lettede forståelsen til begge sider. Det var ikke talesproget, men bogsproget, som Skåne ombyttede, og da Skåningerne dengang så at sige ikke læste bøger, kunde forandringen ikke berøre dem dybt« (s. 294). Knud Fabricius' kommentar hertil er, at der utvivlsomt er megen sandhed i Johan Ottosens betragtning. Men at problemet har mange andre aspekter. Fabricius hæfter særligt opmærksomheden paa adelsstanden, under hensyn til at de lavere stænder ingen politiske rettigheder besad. Om denne falder der haarde ord — men saadanne kan vel ogsaa med samme ret hæftes paa den gamle adel vest for Øresund. Det bemærkes ogsaa, at et bidragende moment til at den skaanske adels store flertal villigt føjede sig ind

under svensk styre, vel kan være, at adelen ved enevældens indførelse var berøvet al politisk magt i Danmark.

At ikke alene tiden var en anden, men ogsaa forholdene saa helt anderledes, da Sønderjyderne førte deres selvstændighedskamp forklares af Knud Fabricius med al hans videns autoritet. Man læse selv hans klart argumenterede fremstilling. Jeg skal vende mig til betragtning af Knud Fabricius' med klarsyn ytrede bemærkninger om forskelligheden mellem det stejle jyske og vel endnu stejlere Sønderjyske sind og dansk øbosind. »Den skånske folkepsyke«, skriver Fabricius, »med dens tilbøjelighed til at bevæge sig i modsætninger, til at slå over fra optimisme til pessimisme, var mere i slægt med vore øboers karakter end med de stejle og sejge jydere, som stod Sønderjyderne nærmest«. Man kan, forekommer det mig, føre disse betragtninger endnu videre. Skaaningerne med det lettere sind, men rigtignok i ingen henseende ringere udrustet, staaer ogsaa som en ener i det nutidige Sverige. Saaledes er Skaane i dag en svensk provins af større særpræg end nogen anden af dette riges provinser.

Knud Fabricius har i sin sidste del af værket om Skaanes overgang givet langt mere end blot resultatet af flittige arkivforskninger. Han har ydet et vægtigt bidrag til at løfte sløret for den fortid, som man ikke alene kan granske sig til i skrevne dokumenter. For vel halvandet hundrede aar siden ville man have sagt, at han havde forsøgt at gribe om det usynlige og svævende, der kaldtes folkeanden.

Astrid Friis.

V. Sjøqvist: Peter Vedel. Udenrigsministeriets Direktør I (1823—64). Skrifter udgivet af Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur 2. Universitetsforlaget i Aarhus. 1957. 287 sider.

Det er altid en egen Sag at skulle anmelde et første Bind af en større Skildring. Det gaar endda med en fortløbende historisk Fremstilling, hvor begrænsede Afsnit følger paa hinanden. Det er ulige vanskeligere med en Biografi. En Levnedstegning danner en samlet Helhed og skulde helst bedømmes som saadan. Det mærkes særlig stærkt ved Behandlingen af det foreliggende Værk, hvor Forfatteren yderligere lader Læseren føle Forholdet, idet han ganske øjensynligt holder sin mere almindelige Vurdering af Vedel tilbage til det andet Bind, som ikke er fremkommet, vel ikke engang skrevet. Man kan have forskellige Meninger om Berettigel-